

IDEA is de stedelijke organisatie in Utrecht voor emancipatie en interculturele expertise, voor projectontwikkeling, informatie- en bibliotheekdiensten, en ondersteuning van vrouwenorganisaties. IDEA staat voor: Informatie, Diversiteit, Emancipatie, en en Activiteiten

Vrouwenrechten in Beweging

Onderzoeksverslag: de vraag van Turkse en Marokkaanse vrouwen naar (juridische) informatie over hun rechten en naar ondersteuning bij het krijgen van die rechten

Stichting IDEA Utrecht.
Janskerkhof 1
3512 BK Utrecht

Projectcoördinator: Arzu Kitapciyan-Karadeniz
Telefoon: 030 2347300
E-mail a.karadeniz@idea-utrecht.nl
www.idea-utrecht.nl

“Hoe meer je weet, hoe kleiner de kans dat je rechten ontnomen worden”

Inhoud

1. Inleiding

1.1 Doelstelling van het project

2. Opzet van het onderzoek

2.1 Uitgangspunt en doelstelling onderzoek

2.2 Onderzoeksvragen

2.3 Onderzoeksopzet

3 Verslag van de panelbijeenkomsten

3.1 Panel Marokkaanse vrouwen

3.2 Panel Turkse Vrouwen

4 Resultaten van het onderzoek

4.1 Welke informatie vinden Turkse en Marokkaanse vrouwen noodzakelijk

4.2 In welke vorm kan die informatie het best aangeboden worden

4.3 Welke ondersteuning hebben vrouwen – individueel en in groepsverband – nodig

4.4 Promotiemateriaal

4.5 Conclusies

1. Inleiding

In 2005 werd door de gemeente Utrecht in samenwerking met IDEA de themaweek 'Vrouwenrechten in beweging' georganiseerd. Tijdens deze themaweek stonden de veranderingen in het familie- en strafrecht in zowel Marokko en Turkije en de gevolgen van deze wetwijzigingen voor Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland centraal. De informatiebijeenkomsten tijdens deze themaweek in Utrecht boden meer dan tweehonderd Turkse en Marokkaanse vrouwen de ruimte om zich op te hoogte te stellen van de nieuwe wetgeving. De informatiebehoefte bij de vrouwen bleek zeer groot evenals de roep om meer informatie en ondersteuning. De rechtspositie van vrouwen bij huwelijk en echtscheiding zijn zeer bepalend voor de maatschappelijke positie en de emancipatie van de Turkse en Marokkaanse vrouwen die in Nederland wonen.

Gelijke rechten voor mannen en vrouwen – in Nederland en in de herkomstlanden - vormen een belangrijk uitgangspunt voor de emancipatie van migrantenvrouwen. Maar als die gelijke rechten wettelijk gerealiseerd zijn, dan moeten vrouwen daar ook in de praktijk gebruik van kunnen maken. Eerste voorwaarde daarvoor is dat vrouwen zich bewust zijn van hun rechten. Tweede voorwaarde is dat vrouwen de mogelijkheid hebben om elkaar te steunen om die rechten in de praktijk te realiseren. Derde voorwaarde is dat professionals – politie, hulpverlening, advocatuur etc – over voldoende deskundigheid beschikken om te garanderen dat vrouwen hun recht te krijgen. Deze voorwaarden gelden voor alle vrouwen. Als het gaat om de rechten van migrantenvrouwen is het voldoen aan deze voorwaarden echter vaak gecompliceerd omdat zij – bijvoorbeeld bij huwelijk, echtscheiding of huiselijk geweld - niet alleen met de Nederlandse wetgeving, maar ook met wetgeving in het land van herkomst te maken hebben.

IDEA initieert daarom vanuit haar verantwoordelijkheid als organisatie voor emancipatieondersteuning de ontwikkeling van een lokaal steunpunt voor de rechten van migrantenvrouwen, waardoor vrouwen zich bewust worden van hun rechten en over voldoende informatie en deskundige ondersteuning kunnen beschikken om die rechten in de praktijk te realiseren.

1.1 Doelstelling project

De doelstelling van het project 'Vrouwenrechten in Beweging' is het bundelen van informatie en expertise ten aanzien van het gewijzigde familie- en strafrecht in Turkije en Marokko en het ontwikkelen van een stappenplan voor het opzetten van een Steunpunt Vrouwenrechten Utrecht voor Turkse en Marokkaanse vrouwen aangaande die wetwijzigingen in de herkomstlanden en de gevolgen daarvan voor de positie van vrouwen in Nederland.

2. Opzet van het onderzoek naar de vraag van de doelgroep

2.1 Uitgangspunt en doelstelling onderzoek

Uitgangspunt voor de ontwikkeling van het Steunpunt Vrouwenrechten vormen de (juridische) knelpunten en de wensen van vrouwen ten aanzien van informatievoorziening en ondersteuning. IDEA heeft in de startfase van het project daarom onderzoek gedaan naar de inhoud van die wensen van de vrouwen zelf.

Doel van dit onderzoek: inventariseren van de behoefte van Turkse en Marokkaanse vrouwen aan informatie over hun rechten en aan ondersteuning bij het verkrijgen van hun rechten.

De resultaten van dit onderzoek vormen de basis voor de ontwikkeling van een eerste concept van het informatie- en expertiseaanbod van het Steunpunt Vrouwenrechten.

2.2 Onderzoeksvragen

Centrale vraag van het onderzoek:

Wat is de inhoud van de vraag van Turkse en Marokkaanse vrouwen naar informatie over hun rechten en naar ondersteuning bij het verkrijgen van rechten?

Deelvragen:

Welke informatie vinden Turkse en Marokkaanse vrouwen noodzakelijk?

In welke vorm kan die informatie het best aangeboden worden?

- de taal of talen waarin de informatie wordt aangeboden;
- de manier waarop informatie wordt aangeboden: via website, in gedrukte vorm, mondeling via bijeenkomsten of via persoonlijk contact.

Welke ondersteuning hebben vrouwen – individueel en in groepsverband – nodig?

2.3 Opzet van het onderzoek

Belangrijke voorwaarde voor het onderzoek was dat alle deelnemers beschikken over basisinformatie rond de wetgeving in Turkije of Marokko en in Nederland. Daarnaast mocht de taal geen belemmering vormen voor deelname aan het onderzoek.

Als opzet voor het onderzoek is daarom gekozen is voor het organiseren van panelbijeenkomsten met 45 vrouwen van ieder van de beide doelgroepen. Tijdens deze bijeenkomsten werd eerst door

een deskundige informatie gegeven over de Turkse of Marokkaanse en de Nederlandse wet- en regelgeving (zowel in het Nederlands als in de taal van het land van herkomst) en gaf de projectcoördinator een toelichting op het doel van het onderzoek. Vervolgens konden vrouwen vragen stellen en knelpunten aangeven en vond discussie plaats.

Aan het eind van de panelbijeenkomsten werden de wensen van vrouwen geïnventariseerd.

De panelbijeenkomst met 45 Marokkaanse vrouwen vond plaats op 16 november 2007.

Mr. Youssef Bensalama, advocaat gespecialiseerd in Marokkaans recht en echtscheidingen verzorgde de inleiding en **Latifa Lazrag**, medewerkster IDEA, lichtte de doelstelling van het project en het panelonderzoek toe.

De panelbijeenkomst met 45 Turkse vrouwen vond plaats op 22 november 2007. MR. Gulcin Aslan-Dijks advocate, verzorgde de inleiding en **Arzu Kitapciyan-Karadeniz**, projectcoördinator Vrouwenrechten in Beweging, lichtte de doelstelling van het project en het panelonderzoek toe.

3. Verslag van de panelbijeenkomsten

3.1 Panelbijeenkomst met 45 Marokkaanse vrouwen

Het nieuwe familierecht, de Mudawwana, is in Marokko in februari 2004 ingegaan.

Er zijn belangrijke veranderingen ten aanzien van o.a. het huwelijk, polygamie, echtscheiding, zorgrecht, erfenis, nalatenschap.

Een aantal veranderingen ten aanzien van het huwelijk:

- De huwelijksleeftijd is voor man en vrouw 18 jaar, was voorheen 18 voor de jongen en 15 jaar voor het meisje.
- Bij aanvraag tot het voorgenomen huwelijk wordt er een check-up gedaan, alles moet grondig gecontroleerd worden, de notaris schrijft alleen de akte, de rechtbank controleert het geheel. De verantwoordelijkheid is voor beide partners.
- De "Walie" is komen te vervallen, dit is de huwelijksvoogd, een vader of broer bijvoorbeeld, die de vrouw weggeeft. Dus het huwelijk is een recht van de vrouw geworden en geen plicht. Als het meisje wil trouwen en haar vader of broer willen niet instemmen kan ze toch trouwen met wie ze wil. In de praktijk komt het overigens niet voor dat een meisje haar vader er niet bij betreft, maar er zijn uitzonderingen als er conflicten zijn.
- De vrouw kan voorwaarden laten opstellen. Dit kan gaan over studie, werk, beheer eigen geld etc. Het kiezen van de verblijfplaats is ook belangrijk. Een vrouw wordt na het huwelijk soms gedwongen om naar een ander land te gaan terwijl zij dit niet wil.
- Om voor de Marokkaanse wet te kunnen trouwen in Nederland moet je eerst naar het stadhuis en voor de Nederlandse Wet trouwen. Veel Marokkanen hebben hier moeite mee en besluiten bij de Moskee te trouwen. Trouwen in de moskee, het zogenaamde Orfi huwelijk, komt hier veel voor bij jongeren. Zij trouwen in de moskee met 12 getuigen. Als er kinderen worden geboren, levert dit bij inschrijving bij het Marokkaanse consulaat problemen op. Als het echtpaar besluit om uit elkaar te gaan zijn er grotere problemen en soms laat de man de vrouw gewoon achter. Youssouf Bensalama adviseert iedereen om alleen trouwen in de moskee af te raden bij kinderen en kennissen.
- Het trouwen met een tweede vrouw is ook in de nieuwe wet niet verboden, maar het is wel lastiger geworden. Om met een 2^e vrouw trouwen, heeft een man toestemming nodig van de rechtbank. De rechtbank stelt daarbij een onderzoek in naar de inkomsten en de situatie van de man en huisvesting etc. De rechtbank roept ook de 1^e vrouw op om te vragen of zij haar toestemming geeft voor het tweede huwelijk. Als de vrouw na een paar oproepen niet voor de rechtbank verschijnt, krijgt de man toestemming.
In dorpen gaat dit vaak mis en wordt er dus getrouwd zonder toestemming van de eerste vrouw. Er zijn veel verschillen bij rechtbanken in Marokko. Dit verschilt per regio. Er zijn

rechters die soepel zijn en rechters die buitengewoon moeilijk doen. Sommige maken onderscheid tussen beleid en wet en sommige niet.

Binnen het panel ontstond een discussie over de tweede vrouw. Heeft de man vanuit religie het recht om meerdere vrouwen te trouwen? Mr. Youssef Bensalama vindt dat veel mannen hun vrouwen niet gelijk behandelen wanneer er sprake is van polygamie. Het geloof zegt dat er gelijkheid moet zijn, dus dan is het beter om een vrouw te trouwen. Bensalama gaf een voorbeeld vanuit de hadith (overleveringen) dat Ali de schoonzoon van de profeet, ook een 2^e vrouw naast Fatima Zohra wou huwen.

De profeet heeft toen geantwoord om eerst van zijn dochter te scheiden.

De profeet had zelf meerdere vrouwen, die hij om verschillende redenen gehuwd heeft om ze geborgenheid te bieden. Niemand kan evenaren hoe hij met zijn vrouwen omging, zelfs toen twee vrouwen van de profeet op dezelfde dag overleden, heeft hij geen voorkeur uitgesproken over wie het eerst gewassen en begraven moest worden maar heeft hij lootjes getrokken.

Helaas trouwen de mannen nu met een tweede vrouw omdat de eerste ouder is geworden of minder aantrekkelijk, dus dan wordt er met een jongere vrouw getrouwd.

Het komt nu ook voor in Nederland dat veel vrouwen door hun mannen gedwongen terug moeten naar Marokko. Bij het bereiken van de AOW-leeftijd willen vooral mannen terug, de vrouwen willen liever hier bij hun familie, kinderen en kleinkinderen blijven. Dit levert veel conflicten op. Vaak besluiten mannen dan om te trouwen in Marokko. Sommige vrouwen stemmen dan in met een tweede vrouw zodat ze zelf in Nederland kunnen blijven en hun man naar Marokko teruggaat.

Er zijn ook zaken rond het huwelijk ongewijzigd gebleven. Zo is Trouwen bij Machtiging nog steeds mogelijk. Een meisje kan bijvoorbeeld haar vader in Marokko machtigen om de trouwakte op te stellen. Zij moet alles op papier zetten en ondertekenen en legaliseren bij het consulaat. Opgemerkt werd dat het desondanks verstandiger is - voor man en vrouw - om zelf aanwezig te zijn bij het opstellen van de akte.

Veranderingen scheidingsrecht:

- De vrouw kan nu ook zelf het initiatief nemen om te scheiden. De vrouw kan naar de rechter stappen en scheiding aanvragen als er sprake is van "Chikaak" ontwijking.

- Voor de nieuwe wet (voor 2004) kon de man van de vrouw scheiden zonder dat ze het wist totdat daarvan bericht kwam voor de vrouw met de post. Nu roept de rechter de vrouw eerst op om haar kant van het verhaal horen.

Er worden nog wel allerlei manieren verzonnen om zaken te omzeilen. Voorbeeld: Man gaat naar Marokko vraagt echtscheiding aan, de vrouw wordt opgeroepen door de rechtbank, de man heeft echter vals adres opgegeven. De vrouw verschijnt dus niet en de scheiding wordt uitgesproken zonder instemming of medeweten van de vrouw.

Advies: vraag Nederlandse echtscheiding aan en als deze een feit is meteen ook Marokkaanse echtscheiding. Als er een te lange tijd tussen de Nederlandse en Marokkaanse echtscheiding zit, kan dit problemen opleveren. In de tussenliggende periode kan er veel gebeuren.

Verdeling bij echtscheiding:

- Het vermogen dat de man of de vrouw voor het huwelijk had blijft eigendom.
- Het is niet meer vanzelfsprekend dat de man bij echtscheiding alles krijgt, de vrouw krijgt ook haar deel. Maar dit gaat niet vanzelf en het is een moeilijke weg om je recht te krijgen. Daarom is het raadzaam om - ook als men gelukkig getrouwd is - alles goed te regelen. Het allerbeste is dit alles goed vast te leggen maar helaas vinden veel mensen dit op een of andere manier vervelend het scheidt wantrouwen. Het niet vastleggen is verwaarlozing van eigen rechten. Het is altijd vanzelfsprekend geweest dat de man maar alles op eigen naam zet.
- Alimentatie wordt door de rechter afgehandeld voordat de echtscheiding uitgesproken is.
- De kinderen worden aan de moeder toegewezen. Als bij aanvraag van echtscheiding de vrouw aangeeft geen omgangsregeling voor haar ex-man met zijn kinderen te willen, dan wijst de rechter dit af.

Het advies aan iedereen is:

Zet je zaken op papier, zet je schaamte opzij. In geval van conflicten sta je sterker.

3.2 Panelbijeenkomst met 45 Turkse vrouwen

De bijeenkomst begon met een uitleg van de advocaat over recente wijzigingen in de regel- en wetgeving in Turkije, die eventueel van belang kunnen zijn voor Turkse/Nederlandse vrouwen die in Nederland wonen.

Dankzij een jarenlange lobby van verschillende emancipatiegroeperingen in Turkije is de gelijkheid van man en vrouw vastgelegd in de Turkse Grondwet en het Turkse Burgerlijke Wetboek. In het nieuwe Wetboek van Strafrecht zijn ook talrijke artikelen geschrapt die discrimineerden op grond van geslacht.

De wijzigingen die in 2002 zijn doorgevoerd betreffen vooral het civiel recht in Turkije. Deze wijzigingen zijn onder andere van belang voor echtparen die (willen) scheiden.

Enkele voorbeelden daarvan die tijdens de panelbijeenkomst werden genoemd:

1) Sinds 2002 worden in Turkije huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen gezien als een volwaardige bijdrage aan het huwelijk, vergelijkbaar met een betaalde baan buitenshuis.

2) Een veelvoorkomend probleem bij een echtscheidingsprocedure is de verdeling van het eigendom. Vaak wordt eigendom in Turkije op de naam van de man gezet, waardoor het moeilijk is voor de vrouw om haar recht op het eigendom te verdedigen, vooral als het voor 2002 gekocht is. Alles dat na 2002 is verkregen, wordt gelijk verdeeld tussen beide partners. In de wetwijzigingen in 2002 is ook vastgesteld dat het huis waarin geleefd wordt niet verkocht mag worden zonder instemming van beide partners. Ieder van de partners kan, indien gewenst, bij het registratiekantoor van eigendommen vragen om op de hoogte gehouden te worden van eventuele wijzigingen, zoals het verkopen van een huis.

Als een echtpaar in Nederland – in gemeenschap van goederen - is getrouwd, dan wordt volgens de Nederlandse wetgeving al het eigendom verdeeld over de partners. Dit geldt ook voor de eigendommen in Turkije, ongeacht wanneer het gekocht is en op wiens naam het eigendom geregistreerd staat.

3) Schulden die tijdens een huwelijk zijn gemaakt worden in Nederland bij echtscheiding ook voor de helft aan ieder van de partners toegerekend. Dit in tegenstelling tot de Turkse wetgeving die schulden als persoonlijk beschouwt, die niet verdeeld worden tijdens een scheidingsprocedure.

Benadrukt werd dat het van groot belang is om alle officiële documenten en afspraken vast te laten leggen bij een notaris. Bij echtscheiding – of in andere situaties – kunnen dan altijd de juiste bewijsstukken naar voren gebracht worden.

In de nieuwe wetgeving zijn ook de reglementen voor het adopteren van kinderen versoepeld. De minimumleeftijd is verlaagd en er kan ook geadopteerd worden indien de kandidaat of het echtpaar zelf al kinderen heeft. Dit verruimt het aantal kandidaten, wat alleen maar ten goede komt van de adoptiekinderen.

Het panel bracht naar voren dat niet alleen de Turkse wetgeving, maar ook de Nederlandse wet- en regelgeving rond verblijfsvergunningen en/of de Nederlandse nationaliteit een groot probleem kan vormen voor vrouwen.

Daarmee worden vrouwen bijvoorbeeld geconfronteerd als zij op bezoek zijn in Turkije en hun paspoort en andere officiële documenten 'verdwijnen'. Deze papieren worden vaak meegenomen door de partner waardoor – meestal – de vrouw vast komt te zitten in Turkije. In zo'n geval kan de vrouw het beste naar het Nederlandse consulaat in Turkije gaan. Het consulaat heeft een speciale regeling voor vrouwen die gedwongen worden om in Turkije te blijven. Daarbij wordt wel onderscheid gemaakt tussen inwoners van Nederland die de Nederlandse nationaliteit bezitten en inwoners zonder Nederlandse nationaliteit maar met een verblijfsvergunning. Wanneer de betrokken vrouw een verblijfsvergunning heeft, wordt de procedure om genaturaliseerd te worden opnieuw opgestart.

Het opstarten van het proces om een verblijfsvergunning te krijgen kan in het nadeel van vrouwen werken. Als de vrouw geen arbeidsverleden heeft in Nederland, de taal niet heeft geleerd en in principe volledig afhankelijk is van haar partner, dan wordt het verkrijgen van een verblijfsvergunning zeer moeilijk.

De Nederlandse nationaliteit wordt toegekend nadat een burger vijf jaar een verblijfsvergunning heeft gehad. Daarvoor is het wel van belang dat de verblijfsvergunning op de vereiste tijdstippen is verlengd. Is dit niet gebeurd, dan verliest men het recht op de Nederlandse nationaliteit. Het niet (tijdig) verlengen van de verblijfsvergunning komt vaak voor bij oudere vrouwen, die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen en daardoor afhankelijk zijn van anderen. Door die afhankelijkheid komt het voor dat deze vrouwen hun verblijfsvergunning verliezen en hierdoor ook hun recht op de Nederlandse nationaliteit. Voor deze generatie vrouwen is het zeer moeilijk om opnieuw een verblijfsvergunning te bemachtigen.

4. Resultaten van het onderzoek

Tijdens de beide panelbijeenkomsten die in het kader van dit onderzoek werden gehouden, werd veel aandacht besteed aan de inhoud van de informatie waar vrouwen behoefte aan hebben. Samenvattend:

4.1 Welke informatie vinden Turkse en Marokkaanse vrouwen noodzakelijk?

De vragen die de panels stelden betreffen zowel:

- onduidelijkheden in de wetwijzigingen in het land van herkomst;
- de consequenties van die wetwijzigingen voor vrouwen die in Nederland wonen;
- onduidelijkheid over de situaties waarop de rechtssystemen van toepassing zijn en de problemen die dit kan veroorzaken;
- hoe vrouwen er het beste mee om kunnen gaan;

Er werd een lijst van onderwerpen samengesteld:

- Trouwen en scheiden en de wetgeving tussen de twee landen
- Verblijfsvergunning en nationalisering
- Erfrecht
- Eigendomsrecht
- Kinderen en de rechten daaraan gebonden
- Pensioenrechten in Turkije en Nederland
- Informatie over rechten bij definitieve terugkeer naar geboorteland. Dit is vooral interessant voor de oudere generatie.

Praktische informatie

Adressen van advocaten in Turkije, Marokko en Nederland zouden ook zeer nuttig zijn. Vooral betrouwbare advocaten in het land van herkomst zijn moeilijk te vinden en te controleren, voornamelijk omdat de cliënten zich niet in hetzelfde land bevinden.

Adressen van de Turkse / Marokkaanse consulaat in Nederland en de Nederlandse consulaten in Turkije en Marokko of een link naar de websites van de consulaten zijn ook nuttig.

4.2 In welke vorm kan die informatie het best aangeboden worden?

Het geven van informatie door deskundigen – zoals tijdens de panelbijeenkomsten gebeurde – wordt door de vrouwen heel zinvol gevonden. Maar belangrijk is ook dat vrouwen de gelegenheid krijgen om hun specifieke problemen voor te leggen voor deskundig advies. Tijdens een gezamenlijke bijeenkomst is daarvoor te weinig tijd en misschien is een probleem te specifiek voor de andere

deelnemers. Bovendien wil niet iedereen haar privé-omstandigheden in groepsverband naar voren brengen. Er zou dus ook een mogelijkheid moeten zijn voor individueel advies in vertrouwelijke sfeer.

Er werden veel aanbevelingen gedaan voor de website. Zo prefereren Turkse vrouwen het Turks als voertaal, maar de website moet ook beschikbaar zijn in het Nederlands. Het zou verhelderend zijn als er veel voorbeelden uit de praktijk gegeven kunnen worden, om zo de situatie en de implicaties van de wetgeving beter te kunnen begrijpen.

Een contactformulier zou nuttig zijn om ervaringen van vrouwen te kunnen doorgeven en om feedback te ontvangen over de website en het project in het algemeen. Hierdoor kunnen suggesties direct gebruikt worden, indien ze nuttig zijn voor het project.

4.3 Welke ondersteuning hebben vrouwen – individueel en in groepsverband – nodig?

Wat de wensen ten aanzien van de opzet en vormgeving van het Steunpunt betreft waren de meningen van het Turkse en het Marokkaanse panel gedifferentieerd. De verschillen hadden overigens niet alleen met het herkomstland, maar ook met leeftijd te maken.

Zo spraken jonge Turkse vrouwen een duidelijke voorkeur uit voor gedegen informatie via een website (zowel in het Nederlands als het Turks). Op de website zouden vooral ook actuele praktijkvoorbeelden moeten komen. Oudere vrouwen hebben een voorkeur voor mondelinge informatie in groepsverband. Daarnaast gaven alle vrouwen aan dat zij – in voorkomende gevallen – individueel advies voor hun specifieke situatie zeer zouden waarderen.

4.4 Promotiemateriaal

Om het Steunpunt Vrouwenrechten, de website en het project meer publiciteit te geven werd er aangeraden om iets in de vorm van een folder en/of brochure uit te geven. Dat promotiemateriaal kan vervolgens worden uitgedeeld bij buurthuizen en andere instellingen. Ook werd de suggestie gedaan om in het promotiemateriaal duidelijk aan te geven hoe vrouwen de website kunnen bereiken, aangezien er veel vrouwen zijn die weinig of niets afweten van het gebruik van een computer.

4.5 Conclusies

De beide panelbijeenkomsten bleken zeer succesvol. Een deel van de vrouwen had direct prangende vragen over hun recht hier en in het herkomstland, waar de aanwezige deskundigen vaak ook direct antwoord op konden geven. Voor een ander deel van de vrouwen waren de panelbijeenkomsten een eye-opener, zij hadden zich niet gerealiseerd dat ze in – eventueel – voorkomende situatie zowel met het recht hier als in Turkije of Marokko geconfronteerd worden.

Zowel bij de Turkse als bij de Marokkaanse vrouwen blijkt het draagvlak voor de oprichting van een lokaal Steunpunt Vrouwenrechten groot en vrouwen zullen zeker in eigen omgeving dit initiatief van IDEA nader bekendmaken.